

ISPANIYADA INKVIZITSİYALAR FAOLIYATI YUZASIDAN OLIB BORILGAN ILMİY TADQIQOTLAR

A'zamjonov Murodillo Obidjon o'g'li

O'zbekiston xalqaro islom
akademiyasi magistranti

Annotatsiya: maqolada Ispaniyada inkvizitsiyalar faoliyati yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar hamda inkvizitsiyalar faoliyati yuzasidan G'arb olimlarining yondashuvlariga oid qarashlar ilmiy tarzda tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: inkvizitsiya, autodafe, "jodugarlarning bolg'asi", heresis, rohiblar, yeretiklar.

Tarixga kirib borayotgan bugungi har bir kun o'z mohiyati va ahamiyati jihatidan o'nlab yillarga tengdir. Tarixda bo'lib o'tgan jarayonlar, ularning mohiyati, davlatlardagi kayfiyati, hukmronlik davomiyligini o'rganish har bir dinshunos uchun muhim vazifa hisoblanadi. Aynan tarix sahifalarining alohida qismlaridan o'rin olgan mavzulardan biri bu inkvizitsiyadir. Ushbu jarayon davlatlarning siyosatida o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan. Uning tarixini o'rganish muhim tadqiqot, desak mubolag'a bo'lmaydi. Faqat XX asr oxirida inkvizitsiya arxivlari ochildi va olimlar birinchi marta birlamchi manbalardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Ispan inkvizitsiyasining rivojlanish tarixi va faoliyati uchun eng muhim davr 1481-yilda maxsus ispan inkvizitsiyasining tashkil etilishi va uning tugatilishigacha bo'lgan davr hisoblanadi. Inkvizitsiya cherkovning ixtirosi bo'lib, yo'qolganlarning ruhini saqlab qolish uchun tan olingan, bu esa ta'riflab bo'lmaydigan azob-uqubatlarga olib keldi. "Inkvizitsiya" so'zi odamning oldiga dahshatli qiynoqlar va yondirilgan odamlarni tortadi. Inkvizitsiya tarixi, birinchi navbatda, maxfiy tarixdir. Cherkov o'zini oqlash uchun inkvizitsiyaning dahshatli faktlarini ehtiyotkorlik bilan yashirish va jim qilish yoki buzish uchun barcha asoslarga ega edi. Inkvizitsiya tarixi butun jamiyat tarixi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, nafaqat oddiy odamlar, balki Galileo Galiley, Jordano Bruno, J.D'Ark va boshqalar ham uning qurboni bo'lishdi.

1988-yil oktyabr oyida Papa Ioann Pavel II inkvizitsiyaga bag'ishlangan kongressga olimlar va ilohiyotchilarni chaqirdi. Tadqiqotni to'liqroq qilish uchun papa inkvizitsiya arxivi ochilishini e'lon qildi. Papa uchun inkvizitsiya masalasi juda

muhim edi, u cherkov o'z harakatlari uchun rasmiy uzr so'rashi kerakmi yoki yo'qligini bilishni xohladi. Bir tomondan, cherkov ayblanuvchini dunyoviy hokimiyat qo'lga topshirdi, shuning uchun barcha ayb fuqarolik hokimiyatidir. Boshqa tomondan, ta'qiblarning katta qismi uchun cherkov javobgar edi. Inkvizitsiya kabi yagona tashkilot mavjud bo'lmaganidek, uning faqat Ispaniya, Italiya, Portugaliyada bo'limlari mavjud edi. Ushbu tadqiqot natijasi papaning umumiy uzr so'rashi va Yan Hus, Bruno, Galiley va boshqalarni reabilitatsiya qilish edi.

Ispaniya inkvizitsiyasining ma'yus shon-shuhrati boshqa mamlakatlardagi inkvizitorlarning vahshiyliklariga soya soldi. Uning qonli ishlari haqida yuzlab kitoblar yozilgan, ular u haqida yozmoqdalar va ispan tarixchilari ham, boshqa mamlakatlarning tarixchilari ham u haqida yozadilar va uning shafqatsizligi haqida avlodlarga nafaqat aytib berishga, balki ularni tushuntirishga harakat qilishadi, cherkov va ispan toji xizmatida bu repressiv tanani keltirib chiqargan va oziqlantirgan.

Hech bir joyda inkvizitsiya bunchalik shafqatsiz va umumbashariy harakat bo'lmagan, hech bir joyda katolik monarxlar tomonidan boshqariladigan Ispaniyadagi kabi cherkov va siyosiy (davlat) politsiyasining xususiyatlarini "mukammal" shaklda birlashtirmagan. Uning ajdodi, dominikalik rohib Tomas Torkemada shafqatsizlik haqida gapirilganda mashhur bo'ldi. Tadqiqot mavzusi ispan inkvizitsiyasining tojga qarshi bo'lgan odamlarni yo'q qilish vositasi sifatida faoliyatini tahlil etishdir.

Inkvizitsiya bo'yicha eng qadimiy asar "Jodugarlarning bolg'asi" ikki dominikanlik J. Sprenger va G. Institorisning qalamiga tegishlidir. Ushbu kitob uzoq vaqtdan beri jodugarlar va Yevropaga qarshi kurashda asosiy amaliy qo'llanma bo'lib kelgan. Bu kitob o'sha davr odatlarining eng muhim tarixiy dalilidir. U jodugarlarning ko'p sonli qatllarini, shuningdek, ulardan himoyalani usullarini tasvirlaydi. Kitob to'rt qismdan iborat: birinchisida sehrgarlik haqidagi savollarga javoblar, ikkinchisida jodugarlarning mavjudligi isbotlangan va tasvirlangan, uchinchi yovuz ruhlarga qarshi kurashishga qaratilgan, oxirgi qismda surishtiruv ishlarini yuritish bo'yicha ko'rsatmalar berilgan.

Aragonliklar konkordatning roziligini olish imkoniyatiga endi ishonmay, bosh inkvizitordan Saragosa inkvizitorlariga qirol tomonidan berilgan yozma va'da va qasamyodga binoan o'z harakatlarini konkordat qarorlari bilan zudlik bilan muvofiqlashtirishni buyurishni so'radilar. Kortes ular papadan tasdiqlash yoki

maxsus deklaratsiyani kutishlari shart emas edi, chunki bu qoidalar deyarli to'liq 1512-yilgi konventsiyada mavjud bo'lib, papa 1515-yil 12-mayda tasdiqlagan, shuning uchun shohning va'dalari va qasamlarining bajarilishi to'liq kuchda ekanligini tasdiqlash uchun yangi buqaga ehtiyoj yo'q edi. Bu bilan rozi bo'lish mumkin. Shuning uchun kardinal Adrian bu iltimosni bajarishda hech qanday qiyinchilikka duch kelmadi va 1520-yil 6-iyulda u bu haqda inkvizitorlarga xat yozdi. Ular itoat qilishdan oldin shohning buyrug'ini olishlari kerak, deb javob berishdi. Karl 3-avgustda farmon yubordi.

Nihoyat, Kortesning barcha harakatlarini tasdiqlovchi farmon 1520-yil 1-dekabrda paydo bo'ldi. Unda Charlz V ning javobi bilan birga belgilangan maqolalar joylashtirildi. U shunday so'zlar bilan tugadi: "Bizga aytilishicha, barcha takliflar ishonchli aktlarga asoslangan bu hukmdorni bizdan uning buyrug'i va deklaratsiyasini tasdiqlash va havoriy hokimiyatimiz kuchi bilan hali qilinishi kerak bo'lgan barcha ishlarda yordam berishimizni kamtarlik bilan so'rashga undadi. Shu sababli, bu yerda va yuqorida aytib o'tilgan hujjatlarning mazmunini e'tirof etgan holda va bizga yuborilgan so'rovni qondirishni istab, biz havoriylik vakolatimiz va mavzu bilan to'g'ri tanishish tufayli ushbu maktubni tasdiqlaymiz¹. Yuqorida aytilgan buyruq, bayonot, va'da va imtiyozlar, ular mohiyatida nimani o'z ichiga oladi va ulardan kelib chiqadigan narsalar, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qonuniy va faktik qoidabuzarliklarning oldini olish uchun ularda yetishmayotgan narsalarni qo'shish va biz taklif etilayotgan umumiy moddalarga, xususan, har bir moddaga kelsak, muqaddas qonunlar, farmon va farmonlarga daxlsiz rioya qilinishini va agar bosh inkvizitor yoki tayinlangan inkvizitor yoki hatto sudning boshqa mansabdor shaxslari, hozirgi yoki kelajakdagi, yuqorida ko'rsatilgan moddalarda belgilanganlarga zid ravishda harakat qilsalar yoki rad etishlari, agar ular o'zlarining ma'nosiga zid ravishda qilgan ishlarini bekor qilishlari shart bo'lsa, ular haqli ravishda chetlashtiriladi, lavozimidan chetlashtiriladi va abadiy deb e'lon qilinadi". Hozirgi va kelajakdagi shaxslar, yuqorida qayd etilgan moddalarda belgilanganiga zid harakat qilsalar yoki o'z ma'nosiga zid ravishda qilgan ishlarini bekor qilish talab qilinganda, ular adolatli ravishda chetlashtiriladi, lavozimidan chetlashtiriladi va abadiy layoqatsiz deb topiladi².

1521-yil 18-yanvarda qirol papalik qarorini nashr etish va amalga oshirishni buyurdi. 13-fevral kuni qirollik vakillik xuntasining deputatlari inkvizitorlardan o'z

¹ E. Vacandarcl. "Inquisition". ERE. VII. 330-336.

² V. M. Inkvizitsiya tarixi bo'yicha insholar. – M., 1906. – C 73.

xatti-harakatlarini papaning buyrug'iga muvofiqlashtirishni talab qildilar va qarorni katta dabdaba bilan e'lon qildilar³.

Biroq, tez orada ma'lum bo'ldiki, bu nashr hech qanday ta'sir ko'rsata olmaydi, chunki qirolning va'dasi shundaki, har bir moddaga nisbatan muqaddas qonunlar va havoriylik farmonlari aniq bajarilgan, ammo 1515-yilgi qonunga ko'ra, qonuniy ravishda ular allaqachon kuzatilgan.

Bu Saragosada yig'ilgan Kortening Aragon yig'ilishlarida sodir bo'lgan bo'lsa, Kataloniyada ham shunga o'xshash bahslar bo'lib o'tdi. Qirol Kataloniya knyazligidagi Kortening navbatdan tashqari assambleyasini chaqirib, viloyat imtiyozlarini hurmat qilish uchun qasamyod qildi. Bu rasmiyatchilik 1519-yilda Barselonada amalga oshirilgan. Aragon kortesining talablari natijasida yuzaga kelgan harakatdan xabardor bo'lgan kataloniyaliklar shuningdek, o'zlarining inkvizitsiyalarida soliqlar va davlat bojlari bo'yicha, shuningdek sudxo'rlik, sodomiya holatlarida sodir etilgan ayrim suiiste'molliklarni bartaraf etishni talab qilishdi. Ularning ta'kidlashicha, 1510-1512-yillarda Monson va Lleyda kortes generallari tomonidan ko'rilgan choralar ularni yo'q qilish uchun yetarli emas, Garchi bu yig'ilishlarning qarorlari papa tomonidan 1515-yil 12-mayda aragonliklar tomonidan qabul qilingan buqada tasdiqlangan bo'lsa-da, balki 1516-yil avgust oyida papa Aragonga berilgan farmon ham bo'lishi kerak deb buyruq bergan boshqa maxsus qarorda tasdiqlangan.

Ispaniyaga bid'atchi kitoblarni olib kirishni to'xtatish uchun bunday shafqatsiz choralar ko'rilgan bo'lsa-da, bu to'liq natija bermadi. 1558-yilda bosh inkvizitorning farmoni, avvalgilaridan ham qattiqroqdir. 1551-yilgi farmonga rioya qilmagan aholi uchun yangi jazolarni belgiladi. Inkvizitor Oliy Kengash bilan kelishilgan holda inkvizitorlar uchun yangi ko'rsatma tuzdi⁴.

Unda shunday deyilgan edi: "bosma ro'yxatga kiritilgan barcha kitoblar hibsga olinishi kerak; bid'atchilar auto-da-féga boradilar; shubhali deb belgilangan Injillar ko'rib chiqiladi; faqat ro'yxatdagi kitoblarni olib qo'yish mumkin. Germaniyada 1519-yildan beri muallifi, chop etilgan yili va joyi ko'rsatilmagan holda chop etilgan barcha kitoblar diqqat bilan ko'rib chiqilsa, ko'plab ma'lumotlar olishimiz mumkin.⁵ Shunda Oliy Kengash sharq tillarini o'rgangan universitet ilohiyot o'qituvchilarini, boshqa shaxslar kabi, quvg'in azobi ostida muqaddas tribunal komissarlariga

³ J. G. G. Norman. "Uniat Churches", Theriev International Dictionary of the Christian Church, Michigan. 1974. 994-995.

⁴ M. E. Williams. "Catholicism". New Catholic Encyclopedia. Washington. 1967. III. 338-339.

⁵ Lozinskiy S.G. Muqaddas inkvizitsiya. – M., 1927. – S. 47.

topshirish majburiyatini yuklagan farmonga bo'ysunishni zarur deb topdi. Ularning qo'lida ibroniy va yunoncha Injillarni ko'rishimiz mumkin. Bosh inkvizitor o'z farmonida bid'atlarni o'z ichiga olgan yoki mualliflari bid'atda gumon qilingan kitoblarni hech qanday istisnosiz, hatto arxiyepiskoplar va yepiskoplarga ham o'qish va egallashni taqiqlovchi Pol III qarorini esladi. Nafaqat bid'atchi kitoblar, balki katolik deb atalgan kitoblar ham tsenzura ostida qoldi va shu vaqtgacha chinakam taqvodor kitoblar sifatida tarqatildi. Ushbu kitoblarning mualliflarining ba'zilari allaqachon o'lgan, boshqalari hali tirik bo'lganlarida, ko'plab qoralashlar tufayli ularni inkvizitsiya jazolaridan himoya qilmagan muqaddaslik obro'siga ega edilar. Bu ishlar qatoriga quyidagilar kiradi:

- 1) 1484-yilda Sevilyada nashr etilgan bid'atchi kitobning hujumi yoki katolik tomonidan rad etilishi. Muallif Avila yepiskopi, keyinchalik Granada arxiyepiskopi Ernando de Talaveraning uyi edi.
- 2) Toledo arxiyepiskopi Bargolomeo Karranza de Miranda uyi tomonidan tuzilgan xristian katexizmiga oid talqinlar.
- 3) Azizlarning rangi (Flos sanctorum), birodar Ernando de Villegas tomonidan tuzilgan.
- 4) Gunohkorlar sahobasi bilan namoz va tafakkur haqida risola. Ikkalasi ham inkvizitsiya tomonidan ta'qibga uchragan Dominikanlik rohib, Granadalik birodar Luisga tegishli⁶.

Arablarning yoki boshqa xalqlarning uyida va kitoblarida Muhammad dini haqida gapirgan bo'lishi mumkin emas edi⁷ bid'atchi tomonidan tuzilgan yoki tarjima qilingan yoki muqaddas tribunal tomonidan bid'atchi sifatida hukm qilingan asarlar; Kastiliya yoki xalq tilida yozilgan risolalar, ularga bid'atchi so'zboshi, maktub, kirish, qisqacha sharh, eslatmalar, ilovalar, parafrazlar, Llorente tushuntirishlar qo'shgan. Trent Kengashining o'n sakkizinchi sessiyasida (1562-yil 26-fevralda boshlangan) yepiskoplar shubhali deb tasniflangan kitoblarni ko'rib chiqish zarurligini tan oldilar, chunki ko'plab asarlarning ta'qiqlanganligi haqida shikoyatlar bor edi, ular noto'g'ri edi. Papa Pol IV tomonidan tashkil etilgan indeksga kiritilgan. Kengash ushbu masalani ko'rib chiqish uchun komissiya tayinladi. Komissiya a'zolari 1563-yil 24-dekabrda bo'lib o'tgan so'nggi yig'ilishda o'z ishlari to'g'risida ma'ruza qildilar. Ular o'zlariga mantiqqa loyiq ko'ringan asarlar ro'yxatini tuzganliklarini e'lon qilishdi. Ular uni muhrlash uchun oliy

⁶ Y. Dossat. "Inquisition". New Catholic Encyclopaedia. London. 1967. VIII. 535-540.

⁷ Llorente J. A. Ispan inkvizitsiyasining tanqidiy tarixi, jildi I. – M., 1936. – S. 181.

ruhoniya yuborishga qaror qilishdi. Pius V uni 1564-yil 24-martda o'zining qarori bilan nashr etdi va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni hal qilish uchun o'nta umumiy qoidani qo'shdi. Ushbu yangi ro'yxatga ko'p kitoblar kirmadi, bosh inkvizitor Valdez Ibid tomonidan nohaq hukm qilingan.

Ushbu indeks ikki asrdan ko'proq vaqt davomida amal qiladi. Biroq, bekor qilinishidan oldin u bir muncha vaqt to'ldirilib, yangi kitoblar bilan to'ldirildi.

Bosh inkvizitorlar va qirol hukumati o'rtasidagi Indeks ishlariga sabab bo'lgan shov-shuvli janjalning juda uzoq tarixini yaratish mumkin. Inkvizitorlar qirollik hokimiyatini rad etishda jasoratga ega edilar, hatto ularning hokimiyati Xudodan kelgan deb da'vo qilishdi, ya'ni ular qirol farmonlariga rioya qilishlari shart emas edi. Bahsning asosiy sababi, bosh inkvizitor arxiyepiskop Farsalusning 8-avgustdagi qirol farmonini bajarishdan rasman rad etishi bo'lib, u papa jurnalini nashr etishni to'xtatishni buyurdi, bu kitob yoki boshqa biron bir uyni tintuv qilish imkonini berdi. Qirol bosh inkvizitorni suddan olib tashladi va bundan buyon qirol farmonining oldindan ruxsatisiz har qanday papa buqasini nashr qilishni taqiqladi. Ba'zi janjallardan so'ng, papa baribir janjaldan voz kechdi, ammo ispan inkvizitsiyasi va qirollar o'rtasidagi munosabatlar keskinligicha qoldi.

Bid'atni qo'llab-quvvatlashga qodir bo'lgan hamma narsa o'z yurisdiksiyasiga bo'ysunishi kerakligiga ishonch hosil qilgan inkvizitorlar barcha san'at asarlarini, masalan: rasmlar, bosma nashrlar, medallar va shu kabi boshqa asarlarni tekshirish va baholash huquqini oldilar⁸.

Ispaniya inkvizitsiyasi tarixidagi bunday turdagi eng qadimgi misol 1571-yilga to'g'ri keladi. Rasmlardan biri Iso Masihning xochga mixlanishini tasvirlagan, uning boshi nur bilan o'ralgan, xoch ikkita sham bilan taxtga qo'yildi, xochning yetagiga Yeremiyoning so'zlari qo'yilgan edi: "Men, Rabbiiy, yurakka kirib, ichini sinab ko'raman". Taxt yonidagi qurbongohda bir kishi tiz cho'kkan edi. Uning og'zidan qizil lenta chiqdi, u xochga mixlanganning chap tomoniga qo'yilgan yurak bilan tugaydi: "Xudo ruhdir va Unga sig'inadiganlar ruhda va haqiqatda sajda qilishlari kerak. Bu odamning surati ostida yana bir matn bor edi: Ammo haqiqiy topinuvchilar Otaga ruhda va haqiqatda topinadigan vaqt keldi". Orqasida tiz cho'kib, namoz o'qiyotgan, boy kiyimdagi bir odam bor edi. Uning og'zidan Muqaddas Bitikdan quyidagi parcha chiqdi: "O'g'irlik bilan mag'rur bo'lmanglar, boylik ko'paysa, qalbingni unga bog'lama". Yuqorida quyidagi so'zlar bor edi: "Ishayo siz ikkiyuzlamachilar haqida yaxshi bashorat qilgan, yozilganidek:

⁸ Cecil Roth. "Inquisition". EJD, VIII. 1380-1408.

bu odamlar Meni lablari bilan hurmat qilishadi, lekin ularning qalblari mendan uzoqdir⁹.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. J. G. G. Norman. “Uniat Churches”, Theriev International Dictionary of the Christian Church, Michigan. 1974. 994-995.
2. Hulusi Yazıcıoğlu. Bir Din Politikası Laiklik. İstanbul. 1993. 36-114.
3. Y. Congar. “Catholicite”, Catholicisme. II. 722-725.
4. M. E. Williams. “Catholicism”. New Catholic Encyclopedia. Washington. 1967. III. 338-339.
5. R. P. McBrien. “Roman Catholicism”. ER. XII. 429-445. “Catholic”. EBr. 2, II. 957.
6. J. Gardner, “Inquisition”. The Faiths of the World. New York. (vaqti noma’lum). II. 137-139.
7. Y. Dossat. “Inquisition”. New Catholic Encycloapedia. London. 1967. VIII. 535-540.
8. Cecil Roth. “Inquisition”. EJD, VIII. 1380-1408.
9. E. Vacandarcl. “Inquisition”. ERE. VII. 330-336.

⁹ N. N. Inkvizitsiya haqidagi hikoyalar. – M., 1906. – C. 84.